

LEKTORI VÉLEMÉNY

Szijártó Zsolt (szerk.): *Köz/tér. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések.*

A város szerepe, szerkezete és átalakulása már régóta tárgya a társadalomtudományok (elsősorban az antropológia és a szociológia) egymást kiegészítő, egymásnak ellentmondó diskurzusának. Noha a tudománytörténet jól mutatja egy önálló, városkutatással foglalkozó diszciplína intézményesülésének hiányát, a társadalom- és kultúratudományos elemzések egy dinamikus rendszer kontextusában mindenkor izgalmas szintéreként – hol felemelkedés-, hol pedig hanyatlástörténet helyeként – tekintettek a városra és a városi tájra. A kutatások e térben és időben nehezen megragadható egységet egyfajta laboratóriumnak: a társadalmi, a kulturális, a művészeti és a gazdasági mozgások leképeződésének, a globális folyamatok (áramlások) lokális megnyilvánulásának, valamint a társadalmi praxis gyakorlati színtérének tekintették. A megismerés laboratóriumában a városértelmezés különböző korszakainak eltérő megközelítéseivel találkozhatunk. A nagyvárosi személyiség jellemzői (Simmel), a kis egységek, etnikai negyedek vizsgálata (Chicagói iskola), a társadalmi tér-termelés folyamata (Léfebvre), a város, mint a történelmi folyamatok által folyamatosan meg/újraalkonstruált egység (Mumford), az áralmások (szín)tere (Castells) csak néhány azon elméletek közül, amelyek a várost, a városi életmódot vizsgálták. Az egyes kutatások aztán időről időre újraértelmezték, felülvizsgálták tárgyukat. Ebben a folyamatban a város nem (csupán) vonatkozási kontextus és átalakuló konstrukció, hanem változásokat, új térbeli és társadalmi struktúrákat generáló szereplő.

A városban zajló átalakulások leglátványosabb megjelenítői a közterek. A városantropológusok és városszociológusok mellett az építészek, urbanisták, földrajztudósok, valamint a művészetelmélettel, média- és kommunikációkutatással foglalkozó szakemberek is kitüntetett figyelemmel fordulnak a városi struktúra e meghatározó szövege felé. Paradox módon a társadalom térbelisége éppen akkor kerül a figyelem középpontjába, amikor a különböző mobilhordozók és elektronikus eszközök következtében a tértől való függetlenedés problematikája válik meghatározóvá. Ezek az (utóbbi évtizedekben megélénkülő) értelmezések a városi teret történelmileg meghatározott, kulturálisan kódolt szintéreként definiálják. Úgy tekintenek rá, mint a városlakók identitását meghatározó megélt helyekre, cselekvések, érzés- és gondolkodásstruktúrák sajátos összefüggésrendszerére. S egy újabb szempont: a városi tájak értelmezésébe élenken kapcsolódik be a „hely-használó”, a helyeket

értelmező városlakó, aki az életmód és szokásrendszer változás révén rajzolja újra a városok földrajzi és virtuális mintázatát.

A Szijártó Zsolt által szerkesztett, *Köz/tér. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések* címet viselő összeállítás (digitális publikáció; a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: kötet) a városi tájak sajátos, újszerű megközelítését mutatja be. A tananyagban szereplő tanulmányok a városkutatáshoz kapcsolódó fogalmakat és értelmezéseket helyeznek egymás mellé, állítanak szembe, ezzel bizonyítva, hogy ez a dinamikusan változó tudományterület az új irányzatok, és a kritikák hatására folyamatosan átalakul, új fogalmakkal gazdagodik.

A kötet előzményei a 2010-es pécsi Európa Kulturális Fővárosa projekthez, *A közterek és parkok újjáélesztése* című programponthoz kanyarodnak vissza. A program konceptuális részét koordináló civil szakmai szervezet, az Építészeti és Városarculati Tanács (ÉVARC) a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszéket egy szakmai áttekintés készítésére kérte fel a köztérfejlesztés európai gyakorlatáról. A kommunikációkutatók, művészettörténészek, urbanisták és társadalomkutatók bevonásával elkészült munkaanyag (*A városi közterek és parkok rehabilitációja*)¹ szolgált a 2010 végén megjelent *Köz/tér* kötet alapjául.

Ez a tananyag a városi nyilvánosság és a nyilvános terek átalakulását a társadalom- és kultúratudomány, a kommunikáció- és médiatudomány, illetőleg a művészettörténet szempontjából vizsgálja. A tematikus fejezetek struktúrájukat tekintve hasonlóak: a bevezető tanulmányban a köztér adott tudományterület szempontjából releváns, meglehetősen sokrétű és jól felépített megközelítéseivel találkozhat az olvasó. Ezt követik a nemzetközi diskurzust felrajzoló fordítások – a városi térátalakulások problémáját bemutató átfogó elemzés, illetőleg az aktuális kérdést tárgyaló esettanulmány formájában.

A kötet öt nagy tematikus egységre oszlik, mindegyik egyfajta (meg)közelítés, a városi terek átalakulásának kitűnően felépített elemzése. Az egymást jól kiegészítő értelmezések egy szubjektív választáson alapuló interpretációs eszköztárat kínálnak fel az olvasó számára. Előnyük – az interdiszciplinaritásukon túl – hogy a mindennapi élethez szervesen hozzátartozó témákat boncolgatnak szakmailag sokrétűen alátámasztott, jól érthető stílusban. A hozzáértően kiválasztott fordítások nyelvi megformáltsága és fogalmi koherenciája ugyancsak fontos erény.

A kötet központi kategóriája a köztér. A különböző megközelítések e fogalom mindkét részét elemzések keresztüztüzebe állítják. A *köz*, mint a közösséghez tartozó, abból eredő konstrukció utal a privát és a nyilvános között feszülő erőteljes dichotómiára, s az

¹ http://www.hints.hu/upload/kozter_cimlap_szov.pdf (2011.05.28.)

ellenkezőjére: a két (látszólag) ellentétpár közötti határvonalak elmosódására. E kettősség ráadásul a hibrid, virtuális térben is újrafogalmazódik. A másik kulcselem a *tér*. Az eltérő cselekvésgeográfiák, hatalmi reprezentációk és kulturális minták színtere, amely a *köz* szolgálatába szegődve (vagy inkább állítva) ki van téve a kommercializáció és a mediatizáció intenzív hatásainak. S nemcsak a két fogalom-elem, hanem maga a címadó kifejezés – *köz/tér* –, és használata is dinamikus változásokon megy keresztül. A kötet e változások közül mutat be néhányat.

A bevezető fejezet kijelöli a városkutatás határmezsgyéit, és a téma szempontjából releváns új irányzatait. Szijártó Zsolt tanulmánya a városi helyek átalakulását vizsgáló releváns elméleteket mutatja be. A várost kezdetben lehatárolt kutatási területnek tekintő vizsgálatokat a kulturális fordulat hatására a közösségi reprezentációkat, és társadalmi interakciókat középpontba helyező (máig népszerű) elméletek váltották fel. Ezek az irányzatok a városi tér alakváltozatait „dolog helyett folyamatként ragadják meg”, a tér létrehozóját és használóját aktív szereplőnek tekintik, és a globálissal szemben felértékelik a lokális cselekvésstratégiákat. E gondolatot folytatja Helmuth Berking és Martina Löw tanulmánya, amely a földrajzi lokalitás mentén definiált helyspecifikusságot a város-biográfia meghatározó elemének tekinti.

Az elméleti megalapozás után a kötet fő témájához, a városi tájhoz közelít, s a teret a társadalom és a hely(ek) közötti aktív, reverzibilis kapcsolat termékének tekinti (Hayden). A városi tér folyamatos küzdelmek és konfliktusok helyszíne: „emberek harcolnak értük és ellenük. Emberek hozzák létre és tartják fenn őket”. Ez a küzdelem nem csak egyéni és közösségi szinten nyilvánul meg: a városi tájak hatalmi harcok, politikai csatározások, érdekvényesítések és önreprezentációk csataterai; a felülről szabályozott ellenőrzés helyei. S itt újra felvetődhet a kérdés: kié valójában a *köz/tér*?

A speciális cselekvésgeográfiák és közösségi reprezentációk kétpólusú rendszere jelenik meg Szijártó Zsolt másik tanulmányában, amely a városi terekben zajló speciális térgyakorlatokat és térbeli manifesztációkat a színpadok (gazdasági, politikai elit hatalmi reprezentációja) és a kulisszák (valamely szubkultúra, ízlésközösség önmegjelenítése) felől értelmezi. E megközelítésben ismét visszaköszön a nyilvánosságért folytatott szimbolikus harc, a nyilvános terek kisajátításának és átértelmezésének izgalmas problematikája.

A kötet nem elégszik meg a városi terek átalakulásának társadalomtudományos elemzésével, hanem e kutatói megközelítést integrálva másfajta nézőpontok felé (is) fordul. A tananyagban felsorakoztatott elméletek megalapozott, összefüggő szakirodalmi háttérrel jelentenek, és sokoldalú értelmezés-láncba fűzik a tematikus egységeket. Így a kötet első két

részében bemutatott szempontrendszerek egy képzeletbeli hídon átvezetnek ahhoz a kérdéshez, hogy a média és az új technológiák a városi terek átalakulásában milyen szerepet játszanak.

Doboviczki Attila bevezető tanulmányában a köztterek, mint mediatisztált terek jelennek meg a társadalom, a gazdaság és a kultúra összefüggésrendszerében. A valós tereket átszövő interaktív média/képkalkulmányok hálójában a térhasználat és a köztterek markánsan átalakulnak. A város-kép-megjelenítésben, és a kifelé irányuló reprezentációban fontos szerepet játszanak a technikai feltételrendszereket befolyásoló mediális eszközök. Az új technológiának köszönhetően a város „materiális alapjainak” tekinthető struktúrák (utcák, köztterek, épületek) a digitális tervezés építőanyagaivá, a médiafelületek pedig építészeti terekké válnak. Hibrid terek keletkeznek, melyek újabb perspektívákat emelnek be a városkutatásba, s megpróbálják összeegyeztetni a valós és a virtuális, a privát és a nyilvános dichotómiák között feszülő ellentéteket. A mediatisztált hiperrealitás megtapasztalásának legfontosabb szereplője a városlakó, akinek térértelmezése a képek, kódok, üzenetek áramlásában átalakul, s aki aktív befogadóként maga is hozzájárul az új típusú szimulált valóságképek létrejöttéhez.

A médiahomlokzatok nemcsak látványosságok, hanem az *ellenőrzés intelligens terei* (Mcquire), a mobiltársadalom kollektív cselekvéseinek tértől független helyszínei. A Lefebvre elméletéből jól ismert helyértelmezés a fizikai helytől elszakadva a virtuális színterben definiálódik újra: az egyének immár a kibertér virtuális geográfiájában hoznak létre közös tapasztalatokat, és identitást meghatározó színtereket (Mitchell, Struppek).

Mester Tibor tanulmányában a városi tér és az új technológiai tér találkozásának elemzésére kerül sor. A város mintázatai, földrajzi határai a kibertérbe kerülnek át, új típusú térbeli kötődéseket, szociális interakciókat és önmegjelenítéseket létrehozva. A tér politikája a virtuális mezőben átalakuló nyilvánosságértelmezéssel és részvételi technológiával egészül ki. A közösségek mobil hálózatokká, a valós helyek pedig hibrid terekké válnak, melyeket szüntelenül átszövik a (mobil) virtuális interfészek, mint a realitás és a hiperrealitás közötti átmenetek (de Souza e Silva).

Az új kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a városi táj ilyen típusú átalakulása nem igazolta a médiaoptimista feltételezéseket. A tér, mint a társadalmi kapcsolatok és találkozások kitüntetett színtere nem tűnt el, a számítógépes technológiák megjelenése nem változtatta meg gyökeresen az otthon és a munkahely elkülönülését. Hatása inkább a plurális tér-rétegek egymásmellettiségében nyilvánul meg, amelyek egymással keveredve egy kiterjesztett tér-elmélet lehetőségét kínálják.

A kötet utolsó tematikus egysége keretbe illeszti a köztérről szóló diskurzus kötetben tárgyalt megközelítéseit. Visszatér ugyanis a fizikai terekhez, hogy azok művészeti és művészettörténeti jelentőségét is figyelembe vegye. Zólyom Franciska a köztéri alkotásokat a nyilvánosság, s a társadalmi konfliktusban rejlő eltérő nézetek és erőviszonyok küzdelmi terének tekinti. A nyilvános vita és párbeszéd kifejezőmódja a tér sajátos (művészeti célú) kihasználása. A tanulmányban a nyilvánosság felől sokoldalúan elemzett public art kinyitja az önálló entitásnak tekintett teret, hogy olyan beszédmódoknak adjon helyet, amelyek a felhasználókat bevonva teremtenek nyilvánosságot. „A tér törékeny”, s a városi nyilvános tér ilyen megközelítésből önkénytelenül is nyitva áll a konfliktusok előtt (Marchart).

A városi terek átalakulását a különböző tudományterületek egymástól eltérő módon vizsgálták. A kötet e fogalmak, nézőpontok és megközelítések összevetéséből kínál színvonalas és sokoldalú válogatást, bevezetve az olvasót egy dinamikusan átalakuló konstrukció: a *köztér* értelmezésének izgalmas fogalomkörébe. „A városok [...] nem a tudás objektumai, amelyeket tervezni és formálni kell, hanem [...] roppant bonyolult erők, érdekek, övezetek és vágyak kölcsönhatásai, amelyek még a bennük élők számára is túlságosan komplexek és változékonyak ahhoz, hogy megérthessék őket”.

Ez a – hazánkban még kevésbé feltárt kérdéseket boncolgató – kötet a témában folytatott tudományos kutatás hiánypótló tanulmánygyűjteménye. A friss kutatási eredményekhez való gyors és széleskörű (online) hozzáférés nagyban hozzájárul az ehhez a területhez kapcsolódó vizsgálatok elmélyítéséhez és továbbgondolásához.